

BÓDY ZSOMBOR

Vér és kenyér

GABONAELLÁTÁS 1919-BEN
A MEGSZÁLLT MAGYARORSZÁGON

A közélet már az első világháború éveiben is mind nagyobb problémát jelentett. A háborús viszonyok között külföldről nem lehetett élelmiszert behozni, a hazai élelmiszer-termelés pedig a mezőgazdasági munkaerőt érintő behívások – és az igásállatok besorozása – miatt általában elmaradt a békeidőképtől. Az összeomlás után pedig a mindennapi kenyér biztosítása is olyan feladattá vált, amelynek megoldásához a kiszolgáltatott helyzetben lévő ország kormányának a győztes nagyhatalmak és Trianon haszonélvezőinek jóindulatában kellett bíznia.

A háború alatt a sokszorosára növekvő létszámú hadsereg és a szintén gyorsan növekvő hadiipari munkásság élelmiszer-szükségleteit egyre nehezebb volt kielégíteni, ellátásuk érdekében a kormány egyre több élelmiszer forgalmát vonta ellenőrzése alá. A hadseregen kívül elsősorban azoknak a társadalmi csoportoknak – köztisztviselők, hadiipari munkásság – a megfelelő és elfogadható áron történő ellátását igyekeztek biztosítani, amelyek élelmezését politikai

szempontból is fontosnak tartották. A különféle élelmiszerfajták forgalmazása a kormány által életre hívott „központok” kezébe került, amelyek tulajdonképpen monopóliumot kaptak az adott élelmiszer felvásárlására és elosztására. A termelők és a fogyasztók szemében egyaránt hamar népszerűlenné váló „központok” közül a legfontosabb az 1915 nyarán létrehozott Haditermény Rt. volt, amelynek első sorban a kenyérgabona begyűjtését és elosztását kellett lebonyolítania.

A GABONATERMÉS MENTÉSE 1919-BEN

A kormányzat már 1915 nyarán zár alá vette az ország kenyérgabona-termését, s rendeletben szabályozta, hogy a gazdaságok mekkora mennyiséget tarthatnak meg saját céljaikra, a felesleget pedig csak a Haditermény Rt.-nek adhatták el – szabott áron. A Haditermény Rt. által így begyűjtött kenyérgabonát osztották azután ki a városi lakosság különböző csoportjai, illetve a gabonát nem termelő, „ellátatlanként” számon tartottak között. A termés „zár alá vétele” azután a háború folyamán évről évre megismétlődött, s bár a gabona- és lisztforgalom hatósági ellenőrzésének részletszabályai – különösen a malmok kontrollja – egyre kidolgozottabbá váltak, mégis többször szükség volt arra, hogy a gabonát az engedélyezettnél nagyobb mértékben maguknak visszatartó termelőkkel szemben karhatalommal –

katonasággal, csendőrséggel – végrehajtott rekviráláshoz folyamodjanak.

A különböző háborús „élelmiszerközpontok” tevékenységét 1916-tól a Közélelmezési Hivatal fogta össze. Ebből a hivatalból a Károlyi-korszakban minisztérium lett, ám a közellátás rendszere ettől érdemben nem változott. A tanácsköztársaság létrejöttével a közélelmezésen addig dolgozó apparátus továbbra sem ment át érdemi változáson, csupán népbiztossággá nevezték át. Az ország gabonakészleteivel való gazdálkodás irányítói az 1918-as termésből meglévő készleteket az előrenyomuló cseh és román csapatok elől igyekeztek az ország belsejébe menekíteni. A tanácsköztársaság időszakában az államosított nagy- és közép-birtokokról a Közéllátási Népbiztosság az előző évről meglévő gabonakészletekből szintén sokat Budapestre szállított, mert fontosnak tartotta, hogy a munkásállam a korábbinál jobb élelmiszer-ellátást biztosítson a dolgozóknak. A főváros kenyérrel történő ellátása így ebben az időben is – ha nem is bőségesen, de – biztosított volt.

A tanácsköztársaság bukása után nagy kérdés volt azonban, hogy mi lesz az 1919 nyarán betakarított termés sorsa, és hogy miként lehet biztosítani az ország és főként a főváros kenyérgabona-, illetve lisztellátását. Az 1918-as termésből származó készletek kimerülése után az 1919-es gabonatermés jelentős részét mindenképpen el kellett juttatni a városi, illetve a gabonát nem termelő lakossághoz.

Ez a kérdés – és különösen az a veszély, amelyet az ország nagy részét megszálló román csapatok a magyar közélelmezésre jelenthettek – a nagyhatalmakat is nyugtalanította. Az általános budapesti kenyérhiány nyilván veszélyeztette volna a győztes hatalmak törekvéseit egy konszolidálható magyar állam megteremtésére. Ezért brit kezdeményezésre már a tanácsköztársaság bukása után, augusztusban létrejött a Danube Food Commission (Dunai Élelmezési Bizottság) nevű szervezet, amelynek feladata a magyar városi lakosság élelmezésének menedzselése lett.

Ugyanakkor létrejött a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) is, amelynek a gyakorlatban kellett biztosítani a kenyérgabona-, illetve a lisztellátást. A GOK valójában nem új szervezet volt, hanem a korábbi Közéllátási Népbiztosság apparátusára épült, amely viszont még a

A GABONAGYŰJTÉS ORSZÁGOS KORMÁNYBIZTOSA TÉRFI BÉLA

Karrierje az éles politikai fordulatok között is meglepő egyenességgel ívelt felfelé, amit szakértelmének és a konzervatív agrármozgalmakba való beágyazottságának köszönhetett. 1869-ben született Komáromban, bátyja Térfi Gyula jogtudós, kúriai bírósági elnök, majd az állami erdészeti igazgatásban dolgozott. Az agrárius mozgalmakban a szövetkezeti terményértékesítés megszervezésével foglalkozott. Az első világháború alatt került be a Közéllátási Hivatal, majd a Közélelmezési Minisztérium tisztviselői közé. 1919 februárjától helyettes államtitkár a minisztériumban, majd a Közéllátási Népbiztosság egyik vezetőjeként a kenyérgabona-ellátás felelőse a Tanácsköztársaságban. Kun Bélák bukása után, 1919 augusztusától a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa államtitkári besorolásban. 1921 decembere és 1922 októbere között közélelmezési ügyekért felelős tárca nélküli miniszter a Bethlen-kormányban. 1939–1944 között a Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt. elnöke volt, azaz az államilag támogatott szövetkezeti hálózat nagykereskedelmi cégének élén állt, amelyet 1919-ben maga is segített életre hívni. 1959-ben Argentínában halt meg. A magyar bélyeggyűjtés nagyjai között tartják számon.

háborús idők Közéllátási Hivatalából nőtt ki. A gabonagyűjtés kormánybiztosa Térfi Béla lett, aki már 1916-tól megszakítás nélkül ezen a területen dolgozott. A gabona- és lisztraktárakra országszerte brit zászlók kerültek, ezzel próbálva távol tartani a román hadsereget a készletek spontán vagy felsőbb parancsra történő lefoglalásától. A románok azonban közvetlenül a gazdaságokból is nagy mennyiségben vettek el élelmiszert, illetve állatokat.

A Danube Food Commission Budapest élelmiszer-ellátása érdekében megkezdte a megszálló román csapatok főparancsnokságával, hogy az általuk megszállt területeken kijelölnek 12 települést, amely körül 20 km-es sugarú

körben lehetővé teszik a magyar hatóságoknak a gabona begyűjtését és Budapestre szállítását, s e körzetekben a románok nem rekvirálnak. A 12 település kijelöléséről a román csapatok parancsnoksága ki is adta a megfelelő parancsot, a GOK pedig kijelölte azokat a tisztviselőit, akiknek az adott körzetekben a gabonagyűjtést irányítaniuk kellett. E tisztviselők megfelelő magyar, angol és francia nyelvű igazolványokkal ellátva útnak is indultak, s megkezdték szerény eredményt hozó munkájukat.

Ugyanakkor a kormány, illetve a Közélelmezési Minisztérium 1919 őszi reménytelennek tűnő élelmezési helyzetet külföldi vásárlással is próbált segíteni. Még a szegedi ellenforradalmi kormány megbízást adott egy konzorciumnak, hogy a szerbek által megszállt területről a belgrádi kormány jóváhagyásával gabonát szerezzenek be, és a románoktól is igyekeztek gabonát vásárolni. Bár az erre vonatkozó szerződések létrejöttek, a szerbekkel ebből semmi nem teljesült, és román területről is mindössze 400 vagon gabona érkezett 1919 decemberében, ami a románok által vállalt mennyiségnek kevesebb mint a fele volt. (A románok 1920 januárjában azzal vádolták Magyarországot, hogy a kapott gabonáért fegyvereket vásároltak Ausztriában, ami azonban valószínűleg nem volt igaz.) A külföldi élelmiszer-vásárlás elé nem csak a potenciális eladók gördítettek akadályokat. Amint Korányi Frigyes pénzügyminiszter a minisztertanácsban kifejtette, a korona gyengesége és a megfelelő hazai exportárualapok hiánya eleve majdnem reménytelenné tette a gabonaimportot.

A VÁROSOK ELLÁTÁSA

Ilyen körülmények között a kormány nem tehetett mást, mint hogy 1919 őszi–telési hazai forrásokból igyekezett a kenyérgabona-ellátást biztosítani. A GOK elsősorban az ország meg nem szállt részeiből, mindenképp a Dunántúl nyugati és déli feléből, majd ahogy a román csapatok visszavonultak, mind újabb területekről igyekezett gabonát összegyűjteni. Ennek alapjául egy kormányrendelet szolgált, amely a kenyérgabona-félék szabott áron történő, de önkéntes beszolgáltatására hívott fel, és egyben azzal fenyegetett, hogy ha ez nem történik meg,

NYUGATI VÉGEK NYUGAT-MAGYARORSZÁG KÖZELLÁTÁSI PROBLÉMÁI

Amikor a saint-germaini békeszerződésből világhosszá vált, hogy Magyarország nyugati határsávját Ausztriához kívánják csatolni, a magyar kormány ez ellen minden lehetséges módon próbált tiltakozni. Bleyer Jakab – a német irodalom tanára a budapesti egyetemen – a nemzeti kisebbségek ügyének minisztereként azzal a kérelemmel fordult Térfi kormánybiztoshoz, hogy az elcsatolásra kijelölt területekről, mindenekelőtt Moson megye ilyen részeiből, ahol nagyobb gabonakészletek voltak, ne szállítsanak kenyérgabonát Budapestre, illetve az ország belsejébe. Bleyer szerint a nyugati határsáv Magyarországhoz tartozása mellett az egyik legfőbb érv, hogy ez a terület gabonából nem önellátó, Magyarország más vidékeiről szállítanak ide kenyérgabonát. Ha Mosonból mégis gabonaszállítmányok indulnának Budapestre, az osztrák agitációra adhatna alkalmat, és a helybeli lakosság hangulatát is rontaná.

Térfi kormánybiztos 1919. december 19-én kelt válasza szerint a nyugati határvidéken a kényszerítőeszköztől valóban tartózkodni kell, nehogy a lakosság hangulatát az elszakadás mellett befolyásolják. Az elcsatolandó területen azonban akadnak egyes vidékek, ahol gabonabőség van, míg más tájak természeti adottságaiknál fogva valóban nem önellátóak kenyérgabonából. Nem lehet azonban ezeket a vidékeket Magyarország belső vidékeiről ellátni, miközben az elcsatolandó terület más részein bőven van kenyérgabona, és ott az Ausztriába csempészéssel tetemes haszonra tesznek szert a gazdák. Ezért Térfi kérte, hogy Bleyer foglaljon állást az elcsatolandó terület önálló ellátási körzette alakítása mellett. *„Amennyiben tehát Nagyméltóságod az Anschluss-Gebiet lakosságának összetartozásától reméli, hogy a feleslegekkel rendelkező termelők önként be fogják szolgáltatni terményeiket, ha biztosítékot látnak arra, hogy azok saját fajtestvéreik ellátására fognak szolgálni”,* akkor Térfi kész életre hívni az önálló nyugat-magyarországi élelmezési körzettel. Végül azonban nem született ilyen intézkedés.

akkor karhatalom igénybevételevel később alacsonyabb áron fogják a gabonát rekvirálni.

A rendelet valójában blöff volt, a kormány is tisztában volt azzal, hogy 1919 őszén a közigazgatás, a közlekedés, a rendelkezésre álló karhatalom problémái lehetetlenné tennék a rekvirálás lebonyolítását. Ehhez olyan egyszerű dolgok is hiányoztak, mint például a benzin. Bár a GOK kapott autókat a fővezérségtől, azokat üzemanyag hiányában nem tudták használni. Benzint a Danube Food Commissiontól próbáltak szerezni, amelynek voltak saját készletei. Az önkéntes felajánlás szorgalmazásán kívül tehát a kormánynak nem sok lehetősége volt a gazdáktól a gabona begyűjtésére. Ehhez az egyházak segítségét is próbálták igénybe venni. A közlelmezési miniszter mindhárom nagy keresztény felekezet vezetőit felkérte, hogy a papság magyarázza el a gazdáknak a gabonafelajánlás szükségességét. Az önkéntes felajánlás azonban nem vezetett a kívánt eredményre, ezért idővel kötelezővé tették a terménybeszolgáltatást, de karhatalommal megtámogatott rekvirálásra – bár a kormány egyes miniszterei ezt szorgalmazták – nem került sor.

A GOK rendkívüli erőfeszítésekkel igyekezett biztosítani, hogy a gabonát nem termelők, mindenekelőtt a fővárosi lakosok kenyérgabonához jussanak. Adataik szerint egyedül Budapest ellátásához naponta minimum 60, de inkább 70 vagon gabonára lett volna szükség. Ezzel szemben 1919 őszén előfordultak olyan napok, amikor csak 15 vagon gabona jutott el a fővárosba. A helyzet november végére javult valamelyest, amikor már napi 30-40 vagon gabona érkezett Budapestre, amelyet a GOK vidéki kirendeltségei nagy nehezen tudtak begyűjteni és a fővárosba indítani. November végén a Budapesten rendelkezésre álló hatósági búza-, rozs- és árpakészlet a főváros lakosságának egyheti kenyérszükségletét sem fedezte. A GOK-nak ráadásul nem kizárólag Budapest és más nagyvárosok ellátásáról kellett gondoskodnia. Vidéken is rengetegen minősültek kenyérgabona szempontjából „ellátatlannak”, akik maguk nem termeltek gabonát vagy nem részesültek gabonajuttatásban – például konvenciók uradalmi cselédként –, s akik szintén a hatósági lisztjuttatástól függttek.

A termelőktől a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága nem tudott annyi kenyérgabonát begyűjteni,

amennyi az ország nem gabonatermelő részének szükségletét fedezte volna, ezért – ahogy már a háború éveiben is – szigorúan ellenőrizte a malmokat. A termelők után ugyanis nyilvánvalóan itt lehetett leginkább megfogni a kenyérgabonát. A malmok a hozzájuk őrlésre bevitt gabonából rendeletben megszabott arányban „őrlési vámot” szedtek – békeidőben ez egyszerűen az őrlés díja volt –, melyet a GOK igyekezett a közellátás céljaira a malmoktól lefoglalni. Az ellenőrzés másik eszköze volt, hogy a gabona hajón vagy vasúton történő szállítása engedélyhez volt kötve, sőt a demarkációs vonalak mentén a szekéren, hátizsákban vagy más kézi módszerrel történő szállításhoz is engedély kellett, amit azért írtak elő, hogy megelőzzék a kenyérgabona ki-csempészését magyar területről.

A GOK gabonabegyűjtési erőfeszítéseit nehezítette, hogy a helyi közigazgatás sokszor nem volt képes vagy valójában nem is akart fellépni a gazdákkal szemben. A GOK vidéki szervei gyakran jelentettek a kormánybiztosnak a helyi közigazgatás közreműködésének problémáiról. Amikor például Pavlik, a GOK szombathelyi kirendeltségének vezetője arról számolt be, hogy a Sárvári járásból igényelt 36 és fél vagon gabona helyett eddig mindössze hetet sikerült összeszednie, a távirati jelentés végéhez hozzáfűzte: *„főszolgabírótól lehetőleg szorítom”.* Összeségében a GOK-nak – ha sokszor kétségbeesett erőfeszítésekkel is, de – sikerült biztosítani, hogy az ország nem gabonatermelő lakosai – a románok által a gabonakészletekben okozott veszteségek ellenére – 1919 őszén-telén is hozzájussanak szerény fejadagokhoz. A közlekedési, ipari és bányavállalatok nehéz fizikai munkát végző munkásai napi 350 gramm, azaz havi 10,5 kg lisztre – vagy ennek megfelelő mennyiségű kenyérré – voltak jogosultak. Mindenki más, így a nehéz testi munkások családtagjai és a közalkalmazottak, illetve a köztisztviselők is naponta 240 gramm, azaz havi 7,2 kg lisztet kaphattak. Akinek ez kevés volt, a feketepiacon vásárolhatott, persze a hivatalos ár sokszorosáért, már ha rendelkezett megfelelő fizetőeszközzel.

A HADITERMÉNY RT.

Amikor a háború első évében szükségessé vált a gabona- és lisztkészletek központi, állami ellenőrzése, a kor-

mányzatnak hiányzott a megfelelő apparátusa ehhez. Nem volt olyan közgazgatási szerv, amely képes lett volna országszerte a termelőktől a gabonaféléket megfelelő szakértelemmel átvenni, elszállítani, tárolni, a malmokba eljuttatni stb. A kormány kezdeményezésére létrejött Haditermény Rt. sem épített ki erre a célra új, saját apparátust, hanem valójában az ország gabona-nagykereskedőit fogta össze, akik a gabonafelvásárlásban a korábbi, szabad piaci időszakban is tevékenykedtek.

A vidéki bizományosok a Haditermény Rt.-vel magánjogi szerződéses viszonyban állva szállították be a termelőktől a háborús gabonarendeletek értelmében átvett terményeket, és a vállalt megbízatások határidőre történő teljesítéséért a kereskedelmi jog feltételei szerint voltak felelősek az Rt.-nek. A Haditermény Rt.-nek ez a szervezete hatékonyan bizonyult, és talán az egyetlen lehetséges megoldás volt a gabona forgalmának kormányzati ellenőrzés alá helyezésére az adott időben. Ugyanakkor azt eredményezte, hogy mind a fogyasztók, mind pedig a gabonatermelők úgy látták, hogy továbbra is ugyanazokkal a – jelentős részben zsidó – gabonakereskedőkkel van dolguk, akikkel korábban is. Hiszen a legtöbb vidéken továbbra is a megszokott gabonakereskedő cégek vették át a kenyérgabonát a termelőktől, csak immár a hatóságok által előírt mennyiségben és áron.

A Haditermény Rt. azonnal népszerűtlenné vált. Bár a részvénytársaság

igazgatótanácsában igyekeztek minden érdekelt félnek képviseletet biztosítani – a gazdáktól a malmokon és a finanszírozásban részt vállaló bankokon keresztül a fogyasztókat képviselő szakszervezetek delegáltjái (Garami Ernő) –, mégis minden érdekelt úgy érezte, hogy a Haditermény Rt. méltánytalanul működik és éppen a vele ellentétben állók érdekeit szolgálja. Mind a termelők, mind a fogyasztók szemében a háborús gazdálkodás igazságtalanságát és korrump voltát szimbolizálta a Haditermény Rt. – valószínűleg alaptalanul. A részvénytársaság hálózatának szolgálatairól azonban a háború végével sem tudtak lemondani a kormányok. A Haditermény Rt. oldotta meg a kenyérgabona-félék tényleges mozgását az országban a Károlyi-korszakban éppúgy, mint a Tanácsköztársaság idején.

1919 augusztusa után a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) továbbra is a Haditermény Rt.-vel oldotta meg a gabona begyűjtését és szállítását. Ez azonban nem volt problémamentes. 1919. szeptember 12-én a GOK-nak például nyomatékosan fel kellett hívnia a vármegyék figyelmét arra, hogy az elterjedt híresztelésekkel szemben a Haditermény Rt. továbbra is működik. „A vidékről vett értesüléseim folytán, tévedések és zavarok megelőzése végett szükségesnek látom külön hangsúlyozni, hogy a felajánlott gabonakészletek átvétele és elszállítása, valamint a helyi ellátatlanok folyó évi november hó 30-áig számított

élelmezésére szükséges mennyiség beszerelése továbbra is a Haditermény Rt., illetve a részvénytársaság bizományosainak a feladata. Figyelemmel azonban a jelenleg sok helyen mutatkozó faji és vallási türelmetlenségre, amely a Haditermény Rt. túlnyomóan zsidó vallású bizományosai ellen is nagy mértékben megnyilvánul, hozzájárulok ahhoz, hogy azok a bizományosok, akiknek működése, illetve magatartása a gabona összegyűjtésének sikerét veszélyeztetné, másokkal, a lakosság előtt rokonszenvesebb egyénekkélcseréltesenek. A bizományosok teendőit ellátásával megbízandó új személyeket Alispán Úr azonban csak megbízottaimmal és a Haditermény Rt. illetékes főbizományosával egyetértésben jelölheti ki” – írta Térfi kormánybiztos a vármegyei közigazgatás vezetőinek.

1919 decemberében a GOK a kormánynak is jelentette, hogy a Haditermény Rt.-vel szembeni gyűlölet akadályozza a gabona összegyűjtését: „A malmellenőrzésre elsősorban hivatott Haditermény Rt kirendeltségei és központi közegei ugyanis a hatóságoknak és a termelő lakosságnak a részvénytársasággal szemben mutatkozó ellenszenvet, sőt velük szemben tanúsított ellenállása miatt feladatuknak megfelelni csak részben voltak képesek...” A Haditermény Rt. 1919 augusztusa óta érlelődő megszüntetésére végül 1920. február 1-jén került sor. Helyét a gabona összegyűjtésében és forgalmazásában az agrárius szövetkezetekből kinőtt Futura vette át, amely az egész Horthy-korszakban a legfontosabb állami gabonafelvásárló szerv maradt.

Az első világháborúban, a szabadpiaci gabona- és lisztforgalom összeomlása után a kenyér biztosítása állami feladat lett, s ezzel közvetlen politikai kérdéssé vált, hogy van-e kenyér, és hogy milyen áron lehet hozzájutni. A forradalmi indulatokat nem kis részben a hatósági élelmiszer-ellátás gyengesége és a vele párhuzamosan létező feketepiac szította. A városiak a gazdákat, a gabonatermelőket a városi fogyasztókat mindinkább politikai ellenfelüknek látták, s mindkét fél szembe fordult azokkal, akik a gabonát a falu és a város között közvetítették, azaz a kereskedőkkel, akik valójában az állam képviselőivé váltak a háborús gazdálkodásban. ♦

A szerző egyetemi docens,
PPKE BTK (PhD habil.)